

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ (до 25-річного ювілею кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики)

DOI 10.31558/2519-2949.2024.4.10

УДК 327:395.5

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4328-7529>

Лимар В.В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МОДЕЛІ ТРИСТОРОННЬОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

В роботі проаналізовано концептуальні моделі тристоронньої енергетичної дипломатії. Визначено, що проблеми енергетичної безпеки нещодавно з усією гостротою постали перед країнами Глобальної Півночі. Проблеми з ланцюгами постачання та протекціоністська політика вивели енергетичну кризу на перший план під час пандемії COVID-19, яка загострилася через подальше російське вторгнення в Україну у 2022 році. Енергетична безпека – це безперервна доступність енергії у різних формах, у достатній кількості та за прийнятними цінами – має багато аспектів. Вона означає обмежену вразливість до тимчасових або тривалих перебоїв у постачанні імпортованих енергоносіїв. Це також означає наявність місцевих та імпортованих ресурсів для задоволення, з часом і за розумними цінами, зростаючого попиту на енергію. Екологічні виклики, лібералізація і дерегуляція, а також зростаюче домінування ринкових сил мають глибокі наслідки для енергетичної безпеки. Енергетичну безпеку необхідно досліджувати на кількох рівнях: глобальному, щоб забезпечити достатність ресурсів; регіональному, щоб забезпечити можливість створення мереж і торгівлі; на рівні країни, щоб забезпечити національну безпеку постачання; і на рівні споживача, щоб забезпечити задоволення споживчого попиту. Зазначено, що моделі конкурентної та кооперативної країни-партнера з їхніми моделями тристоронньої дипломатії краще описують специфіку традиційної європейської політики енергетичної безпеки, ніж модель позитивної держави. Аналогічно, дві альтернативні моделі країни можуть краще проілюструвати рівновагу, що виникає в результаті розпаду первісної системи, і різні типи політичних взаємодій, вбудовані в нове інституційне, ідеологічне і ринкове середовище енергетичної безпеки ЄС, ніж регуляторна країна. Цими моделями є країна-постачальник і країна-каталізатор. Країна-постачальник базується на ринковому підході до енергетичної політики, відводить обмежену роль державному втручання і характеризується багатосторонніми моделями енергетичної дипломатії. З іншого боку, країна-каталізатор підкреслює поєднання ринкових інструментів з більш прямими та спеціальними формами державного втручання. Вона також підкреслює активну роль державних агентів як осіб, що приймають стратегічні рішення в умовах лібералізованої ринкової структури, та їхню широку участь у мережевій моделі енергетичної дипломатії.

Ключові слова: енергетична безпека, енергетична дипломатія, енергетична криза, імпорт енергоносіїв, енергетична політика, національна безпека

Постановка проблеми. Проблеми енергетичної безпеки нещодавно з усією гостротою постали перед країнами Глобальної Півночі. Проблеми з ланцюгами постачання та протекціоністська політика вивели енергетичну кризу на перший план під час пандемії COVID-19, яка загострилася через подальше російське вторгнення в Україну у 2022 році. Водночас перехід від глобальної залежності від викопних видів палива до відновлюваної енергетики з точки зору енергетичної безпеки та охорони довкілля не був гладким і супроводжувався численними викликами. Довгострокові наслідки для домогосподарств від цих синхронних шоків залишаються незрозумілими, в той час як країни

переглядають традиційні енергетичні партнерства, диверсифікують свої енергетичні портфелі та нарощують інвестиції у відновлювану енергетику.

Метою статті є визначення основних компонентів енергетичної безпеки та аналіз концептуальних моделей тристоронньої енергетичної дипломатії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане дослідження базується на результатах аналізу робіт багатьох зарубіжних вчених, зокрема Khatib H. [3], робота якого присвячена вивченню енергетичної безпеки; Stopford J., Strange S. [4], які проаналізували конкурентне середовище на міжнародному ринку енергоресурсів; Goldthau A. [7, 8, 11], який дослідив енергетичну дипломатію в торгівлі та інвестуванні; Boussena S., Locatelli, C. [9], що проаналізували роль міжнародних інституцій в енергетичній дипломатії, та багатьох інших науковців, що спеціалізуються на проблематиці енергетичної безпеки. Не зважаючи на велику кількість робіт у галузі енергетичної безпеки та енергетичної дипломатії, існують аспекти, що потребують більш детального вивчення, зокрема в даній роботі заплановано проаналізувати зв'язок ролі держави та ринкових сил, що в результаті впливають на обрання моделей тристоронньої енергетичної дипломатії.

Виклад основного матеріалу. Дослідження енергетичної безпеки традиційно зосереджуються на фізичній та економічній доцільності різних видів енергії та їх поєднання. Це значною мірою відображено у визначенні енергетичної безпеки Міжнародного енергетичного агентства, яке описує її як «безперебійну доступність джерел енергії за прийнятною ціною». Це визначення підкреслює економічні проблеми та проблеми постачання, але в ньому майже не згадуються геополітичні умови, які впливають на енергетичну безпеку, або ширші суспільні наслідки прийняття відповідних рішень.

Зараз, більш ніж будь-коли, для розуміння проблем енергетичної безпеки життєво важливими є погляди з ширшого кола суспільних наук, зокрема, політології. Такі погляди необхідні, якщо ми хочемо краще розуміти і реагувати на геополітичні виклики, що швидко змінюються, і довгострокові наслідки енергетичної кризи на рівні громад, на національному та міжнародному рівнях, а також реагувати на них.

З точки зору міжнародних відносин, енергетичний перехід і відхід від викопних видів палива має прямі наслідки для світового порядку, що є основним фокусом цієї дисципліни. Як підкреслює Karen Smith Stegen у своїй книзі «Перспектива», хоча експерти в галузі енергетики часто роблять припущення про те, як може виглядати майбутнє, залежне від відновлюваних джерел енергії, варто зупинитися і розглянути підґрунтя цих прогнозів і динаміку зміни енергетичних відносин, що лежить в їхній основі. Значна частина досліджень міжнародних відносин зосереджена на співпраці та конкуренції на державному рівні. Перехід до електрифікації мереж і відхід від залежності від викопного палива означає, що традиційні державні партнерства, які з історичних причин значною мірою залежали від енергетичних потреб, швидко змінюються. Міжнародні відносини можуть допомогти отримати більш поінформоване і детальне уявлення про транскордонний обмін електроенергією і про те, чи є реалістичними очікування щодо майбутньої співпраці між енергосистемами та громадами.

Не менш важливо не недооцінювати роль історії у формуванні енергетичної політики, оскільки національні та регіональні історії впливають на прийняття рішень і сприйняття ризиків. У своєму коментарі Veronika Slakaityte, Izabela Surwillo, Trine Villumsen Berling розмірковують про історично відмінні підходи до енергетичної інфраструктури в Європі та про те, як, враховуючи існуючі та нові загрози, регіон повинен співпрацювати для забезпечення майбутньої енергетичної безпеки. Як підкреслює Andrea Clabough у своїй книзі «Світогляд», енергетична безпека не створюється у вакуумі, і для того, щоб Європа і Сполучені Штати могли впоратися з викликами перехідного періоду, необхідна міжнародна співпраця у сфері енергетичної політики на трансатлантичному рівні [1].

Звичайно, в будь-якій дискусії про енергетичну безпеку важливо визнавати життєвий досвід вразливих спільнот. Відхід від викопного палива вимагає певної суспільної реструктуризації. Мабуть, ніде це не відчувається так гостро, як у громадах, що історично залежали від видобутку викопного палива. У своєму коментарі Kamila Svobodova обговорює проблеми безпеки засобів до існування, з якими стикаються ці громади. Грунтуючись на минулому досвіді переходу, вона виступає за добре спланований перехід на місцевому рівні, що ґрунтується на співпраці між усіма зацікавленими сторонами.

Енергетична безпека – це безперервна доступність енергії у різних формах, у достатній кількості та за прийнятними цінами – має багато аспектів. Вона означає обмежену вразливість до тимчасових або тривалих перебоїв у постачанні імпортих енергоносіїв. Це також означає наявність місцевих

та імпортованих ресурсів для задоволення, з часом і за розумними цінами, зростаючого попиту на енергію. Екологічні виклики, лібералізація і дерегуляція, а також зростаюче домінування ринкових сил мають глибокі наслідки для енергетичної безпеки. Ці сили внесли нові елементи в енергетичну безпеку, впливаючи на традиційно життєво важливу роль уряду.

Нижче у таблиці представлено основні компоненти енергетичної безпеки (табл. 1).

Таблиця 1

Компоненти енергетичної безпеки

Компонент енергетичної безпеки	Стисла характеристика
Наявність	Оскільки нафта є одним з основних світових джерел енергії, зростаюча залежність від неї, а також пов'язані з нею високі ціни на неї стають однією з найважливіших проблем енергетичної безпеки. Постійно зростаючий попит на енергію може бути непропорційним до кількості нафти у світі. Отже, наявність альтернативних джерел енергії є шкідливою для підтримання глобального споживання
Доступність	Існують економічні та геополітичні фактори, а також технологічний прогрес, які слугують бар'єрами для того, щоб енергопостачання стало доступним. Ці бар'єри включають таке: нерівномірний розподіл світових нафтових ресурсів; розташування нерозвіданих ресурсів у дуже глибоководних або арктичних районах; нестача кваліфікованих працівників у нафтогазовій галузі; дорожка розробка і видобуток нетрадиційної нафти. З огляду на це, задоволення майбутнього зростання попиту на нафту створює виклики для енергетичної безпеки
Прийнятність	Попит на енергію має тенденцію сприяти збільшенню пов'язаного з нею впливу на навколишнє середовище. Тому політики в усьому світі намагаються боротися з таким впливом, включаючи забруднення, шляхом суворого дотримання екологічних норм, спрямованих на енергетичну безпеку
Економічна доступність	Оскільки ціни на нафту мають високий ступінь волатильності через геополітичні проблеми, перебої в постачанні та дисбаланс між попитом і пропозицією призводять до неминучого зростання цін на нафту. У цьому випадку інвестиції в нафтовий сектор у періоди високих цін на нафту дуже заохочуються, щоб забезпечити стабільність поставок нафти та цін на неї

Джерело: складено автором на основі [2].

У минулому, особливо з початку 1970-х років, енергетична безпека вузько розглядалася як зменшення залежності від споживання та імпорту нафти, особливо в країнах-членах ОЕСР та інших великих країнах-імпортерах нафти. Але зміни на нафтовому та інших енергетичних ринках змінили цей погляд. Збільшилася кількість постачальників, зросли розвідані запаси, а ціни стали гнучкими і прозорими, продиктованими ринковими силами, а не картельними змовами. Глобальна напруженість, а також регіональні конфлікти зменшуються, а торгівля процвітає і стає вільнішою. З початку 1980-х років постачальники не застосовували жодних нафтових санкцій, і ніде в світі не було реального дефіциту. Натомість ООН та інші суб'єкти застосовували санкції до деяких постачальників нафти, але це не вплинуло на світову торгівлю нафтою і не призвело до її дефіциту. Все це вказує на те, що на сьогоднішній день нафта завжди доступна в достатній кількості, і ця доступність значно зросла завдяки технологічному прогресу. Більше того, в сучасному ринковому середовищі енергетична безпека є спільною проблемою для країн-імпортерів та країн-експортерів. Енергетична безпека може бути забезпечена за рахунок достатньої кількості місцевих енергоресурсів, які є різноманітними та різноманітними. Але для країн, які стикаються з місцевим дефіцитом, як більшість з них, енергетична безпека може бути посилена за рахунок:

Здатності держави або учасників ринку використовувати іноземні енергетичні ресурси та продукти, які можна вільно імпортувати через порти або інші транспортні канали, а також через транскордонні енергетичні мережі (трубопроводи та електромережі). Цьому все більше сприяють енергетичні договори та хартії, а також інвестиційні та торговельні угоди;

Адекватним національним (або регіональним) стратегічним резервам для подолання будь-яких тимчасових перебоїв, дефіциту або непередбачувано високого попиту;

Технологічним та фінансовим ресурсам і ноу-хау для розвитку місцевих відновлюваних джерел енергії та вітчизняних енергогенеруючих потужностей для задоволення частини місцевих потреб в енергії;

Належній увазі до екологічних проблем;

Диверсифікації джерел імпорту та видів палива.

Енергетична безпека також може бути значно посилена заходами з енергозбереження та енергоефективності, адже зниження енергоємності зменшить залежність економіки від споживання та імпорту енергоресурсів [3].

Але хоча все це дуже обнадійливо, останніми роками з'явилися нові загрози енергетичній безпеці. Регіональні дефіцити стають все більш гострими, а ймовірність ненадійності поставок – через перебої в торгівлі та скорочення стратегічних запасів, в результаті конфліктів або саботажу – все ще існує, хоча і зменшується. Все це вказує на необхідність посилення глобальної, а також регіональної та національної енергетичної безпеки.

Енергетичну безпеку необхідно досліджувати на кількох рівнях: глобальному, щоб забезпечити достатність ресурсів; регіональному, щоб забезпечити можливість створення мереж і торгівлі; на рівні країни, щоб забезпечити національну безпеку постачання; і на рівні споживача, щоб забезпечити задоволення споживчого попиту. На рівні країни енергетична безпека ґрунтується на доступності всіх необхідних обсягів енергоспоживання в будь-який час за рахунок місцевих джерел або імпорту, а також запасів. Зазвичай у більшості країн це є обов'язком держави. Для забезпечення енергетичної безпеки прогнози, плани та домовленості щодо постачання повинні враховувати не лише короткострокові потреби, але й середньо- та довгостроковий попит. Зі зростанням дерегуляції та конкуренції між приватними та незалежними постачальниками безпека постачання на рівні споживача може стати більш вразливою і, відповідно, більш важливою в деяких випадках. Споживчий попит на енергетичні послуги може задовольнятися різними постачальниками, які конкурують за постачання різних видів енергії за різними цінами, в той час як споживач залишається не обізнаним про ступінь надійності постачання.

Як пояснювалося вище, екологічні виклики, дерегуляція та ринкові сили привели до появи нових гравців на сцені енергетичної безпеки. У даній роботі розглядається енергетична безпека на національному (та регіональному) рівні, а також безпека споживачів з точки зору енергетичних послуг. У більшості країн ці два рівні безпеки збігаються. Але в деяких країнах ОЕСР, з появою ринків і конкуренції на рівні споживачів, ці два рівні можуть розходитися. У розділі також розглядаються геополітичні аспекти енергетичної безпеки, а також обмеження ресурсної бази та інші фактори, які можуть вплинути на довгострокову енергетичну безпеку. З усіх джерел енергії сира нафта та продукти її переробки є найбільш універсальними, здатними задовольнити будь-які потреби у використанні енергії та наданні послуг, особливо на транспорті. Інші викопні види палива, вугілля і природний газ, добре підходять для виробництва електроенергії та таких стаціонарних видів використання, як виробництво тепла і пари. Вугілля, яке все частіше використовується для виробництва електроенергії, вимагає відносно дорогих чистих технологій, а також обробки для зрідження і газифікації, щоб зробити його більш універсальним. Природний газ також потребує дорогої інфраструктури і спеціальної обробки, щоб зробити його придатним для транспортування. Гідроенергетика, новіші відновлювані ресурси, такі як вітрова і фотоелектрична енергія, а також ядерна енергія мають обмежене застосування за межами виробництва електроенергії. Враховуючи універсальність сирої нафти і продуктів її переробки та обмеженість інших джерел енергії, енергетична безпека більше, ніж будь-що інше, залежить від доступності сирої нафти в необхідних обсягах (на судах або трубопроводами) для будь-якої країни-імпортера в світі. Таким чином, хоча енергетичну безпеку слід трактувати ширше, ніж у минулому, безперебійне постачання сирої нафти в необхідних обсягах і за прийнятними цінами і надалі залишатиметься найважливішим фактором, що визначає енергетичну безпеку. Безперебійне постачання нафти та інших видів енергії включає в себе безперебійний транзит через треті країни [3].

На рисунку 1 представлено концепцію тристоронньої енергетичної дипломатії.

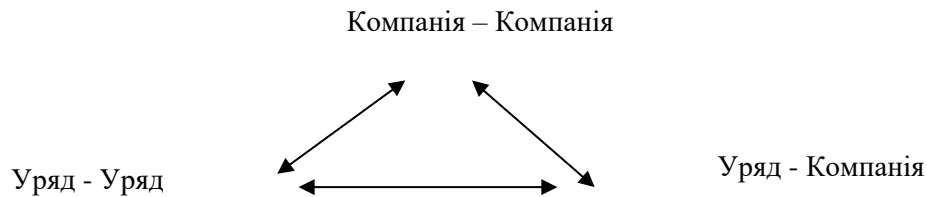

Рисунок 1. Концепція тристоронньої енергетичної дипломатії

Джерело: складено автором на основі [4].

Моделі енергетичної дипломатії як у конкурентних державах-партнерах, так і в державах-партнерах, що співпрацюють, легко вкладаються в рамки так званої «тристоронньої дипломатії» [4], оскільки найважливіші угоди в газовому секторі були результатом переговорів між урядами, між компаніями та між компаніями. Загалом, моделі конкурентної та кооперативної країни-партнера з їхніми моделями тристоронньої дипломатії краще описують специфіку традиційної європейської політики енергетичної безпеки, ніж модель позитивної держави. Аналогічно, дві альтернативні моделі країни можуть краще проілюструвати рівновагу, що виникає в результаті розпаду первісної системи, і різні типи політичних взаємодій, вбудовані в нове інституційне, ідеологічне і ринкове середовище енергетичної безпеки ЄС, ніж регуляторна країна. Цими моделями є країна-постачальник і країна-каталізатор. Країна-постачальник базується на ринковому підході до енергетичної політики, відводить обмежену роль державному втручання і характеризується багатосторонніми моделями енергетичної дипломатії. З іншого боку, країна-каталізатор підкреслює поєднання ринкових інструментів з більш прямими та спеціальними формами державного втручання. Вона також підкреслює активну роль державних агентів як осіб, що приймають стратегічні рішення в умовах лібералізованої ринкової структури, та їхню широку участь у мережевій моделі енергетичної дипломатії. Ці нові моделі можна концептуально поєднати і порівняти між собою та з іншими, описаними раніше, у двовимірному просторі. Горизонтальна вісь відображає більшу/меншу роль держави або ринку у внутрішньому енергетичному управлінні, а вертикальна вісь вказує на переважання двосторонніх/багатосторонніх зовнішніх енергетичних відносин (рис. 2).

Як і очікувалося, перша модель – держава-провайдер – відповідає ринковому підходу до енергетичної політики. Відповідно до цього підходу, держава, по суті, є постачальником ринкових інститутів, які створюють умови для приватних фірм, щоб вони брали на себе ризики та отримували вигоди від інвестицій у дорогі енергетичні та інфраструктурні проекти [5, с. 322].

Керівні принципи цього підходу ґрунтуються на припущенні, що ринкові сили можуть задовольнити енергетичні потреби громадян і компаній, і що органи державної влади повинні зосередити свої зусилля на розробці та впровадженні нормативно-правової бази, яка дозволяє ринку функціонувати належним чином, приділяючи особливу увагу уникненню ринкових збоїв. Провали ринку і нездатність виробляти «суспільні блага», такі як безпека постачання, виправдовують державне втручання. Однак це втручання надихається новими методами управління енергетикою і зосереджується на створенні ринку, незалежних регуляторних органів і регуляторних стимулах для інвестицій в інфраструктурні проекти, а не на плануванні, державних компаніях та інших інструментах прямого державного втручання. Ринковий підхід також підкреслює роль інституцій на міжнародному рівні, де взаємодія між учасниками ринку повинна регулюватися ефективними багатосторонніми домовленостями [7, 8]. Замість того, щоб укласти спеціальні двосторонні угоди для конкретних проектів або підтримувати окремі енергетичні компанії, держава-постачальник зосереджує свої дипломатичні зусилля на створенні заздалегідь багатосторонніх структур управління, які запобігають ринковим збоєм, знижують трансакційні витрати та встановлюють правила і стандарти для ринкового обміну [7-8].

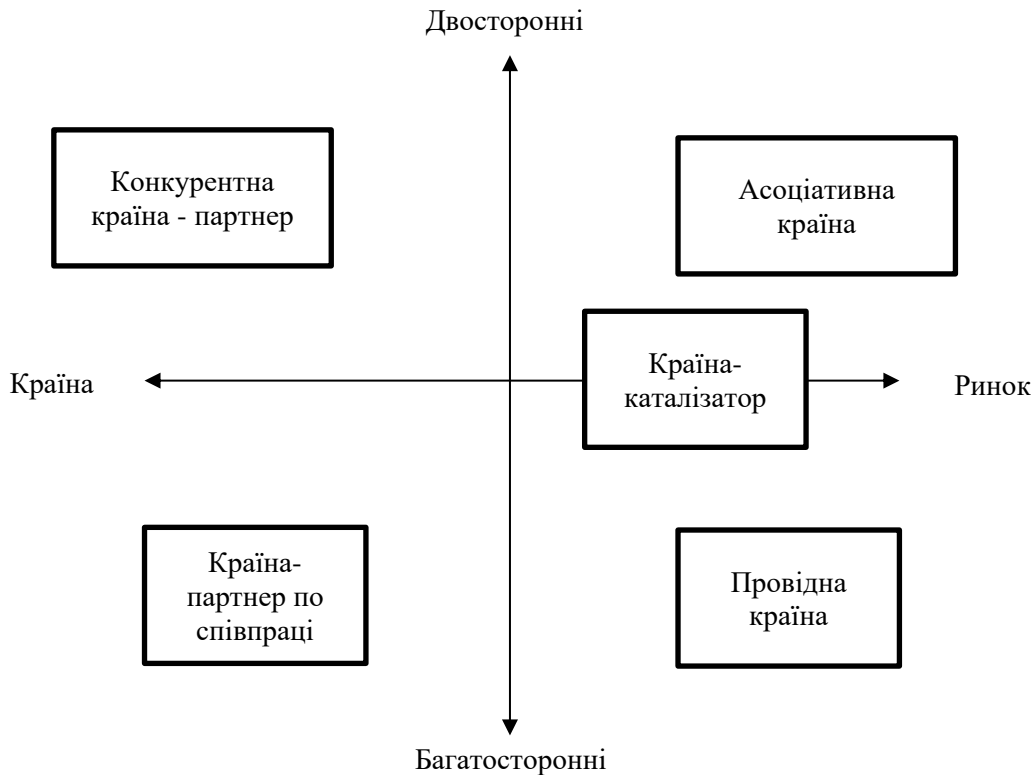

Рисунок 2. Форми державної та енергетичної безпеки: концептуальна модель

Джерело: складено автором на основі [5, с. 322].

В Європі появу цієї моделі слід розуміти як двоетапний процес. Перший етап тісно пов'язаний зі структурним переходом від держави до ринку через взаємопов'язані процеси дерегуляції, лібералізації та приватизації. Ці процеси розпочалися в середині 1980-х років, спочатку в нафтовому, а потім у газовому (та електроенергетичному) секторах через прийняття трьох енергетичних законодавчих пакетів (1998, 2003 та 2009 рр.), які створили національні та наднаціональні регуляторні структури відповідно до нових методів управління енергетикою [9-10]. У газовому секторі ці трансформації кинули виклик традиційним інституційним і владним структурам, що лежать в основі європейської політики енергетичної безпеки. Відкриття для ринкової динаміки означає, що попит і пропозиція відіграють більш важливу роль, ніж урядові рішення, у визначенні обсягів, маршрутів і цін на газ. І хоча державні підприємства все ще працюють на ринках багатьох країн-членів, вони більше не є монополістами і змушені конкурувати з іншими приватними або державними компаніями за частку ринку та державну підтримку. Нарешті, ці трансформації посилили нормотворчу роль інституцій на рівні ЄС. Зокрема, Європейська Комісія отримала важливі регуляторні повноваження щодо нагляду за внутрішнім енергетичним ринком та розвитком енергетичних мереж.

Другий крок до держави-постачальника пов'язаний зі спробами Європейської Комісії просувати на міжнародному рівні ринковий підхід до енергетичної політики, проектуючи правила внутрішнього ринку за межі ЄС. Як ми бачили, цей підхід широко проявляється у вимірі зовнішнього управління енергетичною політикою ЄС. Зовнішнє управління базується на різних політичних інструментах, які варіюються від багатосторонніх юридично зобов'язуючих договорів, таких як Договір до Енергетичної Хартії та Договір про заснування Енергетичного Співтовариства, до менш інституціональних міжнародних угод – у формі Угод про партнерство і співробітництво, які зазвичай включають розділи, пов'язані з енергетикою, або регіональних ініціатив, таких як програми Inogate і Trasesa, які мали на меті розвиток євразійської газової мережі та трубопровідної інфраструктури Каспійського моря [11]. За допомогою цих інструментів Європейська Комісія прагне забезпечити стабільну і передбачувану правову базу та/або механізми вирішення транснаціональних спорів

для підтримки енергетичних компаній у видобутку і переробці за межами ЄС, а також підштовхнути країни-виробники і країни-транзитери до приведення своїх внутрішніх систем управління енергетикою у відповідність до принципів, правил і стандартів ЄС. Підсумовуючи, можна сказати, що трансформація в бік держави-постачальника в Європі в основному торкнулася рівня ЄС. Уряди країн-членів впровадили програми лібералізації та приватизації і створили національні регуляторні органи в енергетичному секторі, але, на відміну від Європейської Комісії, яка зосередилася на ринковому управлінні та багатосторонній дипломатії, вони ніколи не припиняли відігравати більш активну і безпосередню роль у забезпеченні енергетичної безпеки та підтримці енергетичних компаній за кордоном. Тобто, реконфігурація взаємовідносин між державою та ринком за моделлю держави-провайдера, схоже, в основному описує розвиток подій на рівні ЄС і не може бути застосована на національному рівні. Для того, щоб сприяти безпеці постачання, ця модель вимагає, щоб державні органи влади – тобто інституції ЄС безпосередньо або шляхом координації та нагляду за регуляторними органами країн-членів – зосередилися на створенні та забезпеченні дотримання правил, залишаючи зовнішні завдання сприяння міжнародним інституційним домовленостям *ex ante* для запобігання збоєм на ринку та встановлення правил і стандартів для ринкових обмінів та управління ринком Європейській Комісії. У цьому відношенні держава-провайдер відрізняється від держави-асоціації. На відміну від США, в Європі рух до ринкового управління відбувався паралельно з прогресуючою мультилатералізацією енергетичної дипломатії зі зростаючою роллю інституцій на рівні ЄС. Але цей процес не призвів до повного делегування повноважень щодо зовнішньої енергетичної політики ЄС. Держави-члени надали Європейській Комісії повноваження щодо сприяння розвитку структур управління зовнішніми енергетичними ресурсами та деякі повноваження щодо безпеки постачання, але водночас вони не відмовилися від своєї автономії у зовнішньополітичних питаннях. Тобто, ЄС в цілому – як міжнародна держава [12] – не може вважатися асоціативною державою. Цьому також перешкоджає той факт, що ЄС насамперед просуває багатосторонній і заснований на правилах підхід до енергетичної безпеки. Крім того, його стримує відсутність узгодженої і спільної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС, а також той факт, що мілітаризація енергетичної безпеки значною мірою відкидається європейськими політиками [13].

Перехід до держави-постачальника з її акцентом на ринковому управлінні та багатосторонній енергетичній політиці, що проводиться на рівні ЄС Європейською Комісією, характеризував нещодавній період європейської інтеграції в енергетичних питаннях, особливо її першу фазу – тобто приблизно з середини 1990-х до кінця 2000-х років. Але, з кінця 2000-х років маятник енергетичної політики знову хитнувся від ринку до держави. Однак у європейській багаторівневій системі управління це повернення не означає простого повернення до попередньої фази тристоронньої дипломатії та держав-партнерів, а також того, що ЄС в цілому стає схожим на первісну європейську державу-партнера. Повернення до більш прямого державного втручання в енергетичні справи означає посилення ролі Європейської Комісії – особливо в питаннях диверсифікації поставок газу – а також більшу увагу держав-членів до своєї зовнішньої енергетичної політики, хоча і в контексті нині лібералізованих європейських ринків. Кінцевий результат цих процесів можна описати за допомогою концепції каталітичної держави. Як і держава-провайдер, держава-каталізатор прихильна до нових методів управління енергетичним сектором і зацікавлена в уникненні та запобіганні провалів ринку. Однак, у більш конкретному сенсі, її дії спрямовані на підтримку суб'єктів ринку та сприяння їхнім зусиллям з реалізації конкретних інвестиційних проектів. Ідея про те, що держава виступає в ролі фасилітатора для просування та підтримки суб'єктів ринку з метою реалізації конкретних цілей, підкреслює роль урядових агентів як стратегічних гравців у лібералізованому ринковому середовищі. Відповідно до цієї перспективи, лібералізація та приватизація не обов'язково означають лінійний перехід від прямого державного втручання (*faire*) до ринкових дій (*laissez-faire*), а також не лише появу форм *faire-faire*, коли приватні суб'єкти перебирають на себе колишню відповідальність держави, а державні органи влади зводяться до встановлення керівних принципів та стимулів для ринкових дій. Дійсно, у багатьох випадках держави прийняли ширший набір політичних інструментів і почали брати участь у принципі *faire-avec*, співпрацюючи з ринковими суб'єктами для досягнення своїх цілей [14].

Поняття каталітичної держави, вперше введене Lind (1992), було розвинене Linda Weiss, щоб підкреслити вирішальну роль, яку держави все ще відіграють в умовах глобалізації, лібералізації та поширення регіональних, наднаціональних структур управління [15]. На думку Weiss, держави втратили багато своїх традиційних інструментів контролю над економічною

діяльністю, але вони не просто створюють умови для функціонування ринків, встановлюючи правила та інститути; вони також змогли розробити нові стратегії для більш активного досягнення своїх цілей. Зокрема, держави-катализатори прагнуть досягти своїх цілей, не стільки покладаючись на власні ресурси, скільки працюючи з ширшим колом акторів; іншими словами, держава-катализатор намагається збалансувати втрату частини своєї влади шляхом створення коаліцій з іншими (державними та недержавними) акторами для реалізації своїх цілей [15]. Ці стратегії включають нові форми співпраці між урядом і компаніями та створення національних і транснаціональних державно-приватних партнерств або консорціумів для сприяння реалізації політики [15]. Такі інституційні механізми стають все більш поширеними в енергетичній сфері, де нові способи участі громадськості у власності замінюють традиційні форми державної власності [16]. Останні, як правило, мали форму великої державної компанії або місцевого комунального підприємства, які на 100% належали центральному уряду або місцевим органам влади, тоді як нові форми участі громадськості мають багато різних форм, від частково приватизованих компаній до гібридних форм власності на національному та місцевому рівнях.

Спираючись на Weiss L. [15], Hocking B. [17] використовує поняття «каталітичної дипломатії» або «мережевої дипломатії» для реконцептуалізації нової практики дипломатії в сучасному міжнародному середовищі, яке характеризується зростаючою лібералізацією комерційних і торговельних відносин та фрагментацією держави. Тобто, держави втрачають повноваження на користь ринків та наднаціональних і субнаціональних рівнів управління, а уряди все більше залучаються до переговорних відносин на різних рівнях, з більшою кількістю як приватних, так і державних акторів, для досягнення своїх політичних цілей. Відповідно, держава-катализатор не лише характеризується підходом *faire-avec*, який поєднує інструменти ринкової політики з прямими формами державного втручання та новими формами участі громадськості у власності, але й охоплює специфічну модель енергетичної дипломатії. Ця модель відрізняється від попередньої багатосторонньої дипломатії держави-постачальника, але вона також не може бути охоплена рамками тристоронньої дипломатії. Тристороння дипломатія ґрунтується на класичній двосторонній взаємодії між урядами і компаніями та між урядами і компаніями. Вона не враховує важливість наднаціонального рівня (наприклад, ЄС) або складних переговорів за участю мереж акторів, які виходять за межі національних та міжнародних кордонів. Ця динаміка може бути краще врахована концепцією мережевої дипломатії, яка, як очікується, особливо підходить для специфічного поєднання міжнародних і транснаціональних взаємодій, що відбуваються в європейському «багатоплановому політико-дипломатичному середовищі» [17].

Дійсно, у новому конституційному режимі європейської енергетичної політики держави-члени надали певні повноваження інституціям ЄС, особливо Європейській Комісії, у питаннях зовнішньої енергетичної політики та інфраструктури, зберігши за собою право вести власні двосторонні (енергетичні) відносини з країнами, що не є членами ЄС, і визначати структуру власного енергопостачання [18]. Отже, в рамках «енергетичної політики за Лісабонським договором» [18] уряди країн-членів повинні вести переговори з інституціями ЄС і створювати міждержавні коаліції для підтримки або захисту бажаного порядку денного в галузі енергетичної безпеки. Більше того, зважаючи на новий політичний клімат та зростаючу місцеву опозицію до локалізації інфраструктури, під час переговорів на рівні ЄС уряди повинні також вживати заходів для мінімізації опозиції з боку субнаціональних гравців, які можуть поставити під сумнів реалізацію проектів. Ці нові політико-дипломатичні рівні – наднаціональний і субнаціональний – співіснують з більш традиційними компонентами енергетичної дипломатії, тобто переговорами між урядами і компаніями, а також між урядами і компаніями, під час переговорів з іншими компаніями. Зокрема, держави продовжують залежати від енергетичних компаній у практичній реалізації своїх планів з енергетичної безпеки, і вони повинні збалансувати інтереси компаній з власними політичними інтересами. Однак в умовах лібералізованої та конкурентної європейської ринкової структури ці відносини стають більш складними, ніж у традиційних відносинах між державами-партнерами. Уряди втрачають свої довгострокові стратегічні зв'язки з національними лідерами, і вони повинні бути готові до активної підтримки різних енергетичних компаній на разовій основі, якщо проекти цих компаній відповідають їхній енергетичній стратегії. Іншими словами, у державі-партнері відносини між органами державної влади та енергетичними компаніями є взаємопідтримуючими – уряд безпосередньо захищає внутрішній ринок (наприклад, шляхом створення монополій) та підтримує інтернаціоналізацію національних чемпіонів з метою забезпечення енергетичної безпеки, тоді як у державі-катализаторі

уряди надають підтримку опосередковано. Енергетичні компанії зацікавлені у підтримці урядових стратегій, якщо вони можуть розраховувати на достатній фінансовий прибуток та політичну і дипломатичну підтримку. Через величезний фінансовий тягар і ризики великі інфраструктурні енергетичні проекти, такі як трубопроводи, не можуть бути реалізовані без політичних та інституційних зобов'язань. У державі-партнері внесок органів державної влади у реалізацію таких проектів пов'язаний з їхньою здатністю створювати попит на національному рівні, що, разом з державним фінансуванням, є достатньою гарантією для операторів. У державі-постачальнику спроможність і довіра до органів державної влади як законотворців забезпечують необхідну правову стабільність і відповідні регуляторні стимули для гарантування діяльності приватних операторів і фінансування проектів. Законотворчість та регуляторні стимули також важливі в державі-катализаторі, але уряди повинні відігравати більш активну і стратегічну роль у сприянні реалізації проектів, беручи участь у політичних переговорах на рівні ЄС, міжнародному та місцевому рівнях, застосовуючи більш прямі форми державного втручання та/або створюючи партнерства з ринковими суб'єктами. Створення державно-приватного партнерства важливе не лише для розподілу ризиків між ринковими та державними суб'єктами, що є традиційною функцією цих інструментів політики, але й для сигналізації залученим компаніям про політичну прихильність органів державної влади до конкретних проектів. Це важливе питання, враховуючи значний вплив енергетичного бізнесу на внутрішню та зовнішню політику. З іншого боку, співпрацюючи з органами державної влади, компанії можуть підвищити свою легітимність в очах місцевих громад, прискорити дозвільні процеси та/або зменшити політичні та юридичні ризики. Участь енергетичних компаній у місцевій політиці для реалізації великих інфраструктурних енергетичних проектів не є новою, але в нових умовах природа цієї участі є зовсім іншою. У минулому національні чемпіони, як правило, розглядалися як гілка держави, що прагне до модернізації та розвитку країни, тоді як сучасні приватні компанії не мають такого суспільного сприйняття і повинні приділяти більше уваги побудові позитивних відносин з місцевими громадами.

Висновки. Визначено, що проблеми енергетичної безпеки нещодавно з усією гостротою постали перед країнами Глобальної Півночі. Проблеми з ланцюгами постачання та протекціоністська політика вивели енергетичну кризу на перший план під час пандемії COVID-19, яка загострилася через подальше російське вторгнення в Україну у 2022 році. Енергетична безпека – це безперервна доступність енергії у різних формах, у достатній кількості та за прийнятними цінами – має багато аспектів. Вона означає обмежену вразливість до тимчасових або тривалих перебоїв у постачанні імпортованих енергоносіїв. Це також означає наявність місцевих та імпортованих ресурсів для задоволення, з часом і за розумними цінами, зростаючого попиту на енергію. Екологічні виклики, лібералізація і дерегуляція, а також зростаюче домінування ринкових сил мають глибокі наслідки для енергетичної безпеки. Енергетичну безпеку необхідно досліджувати на кількох рівнях: глобальному, щоб забезпечити достатність ресурсів; регіональному, щоб забезпечити можливість створення мереж і торгівлі; на рівні країни, щоб забезпечити національну безпеку постачання; і на рівні споживача, щоб забезпечити задоволення споживчого попиту. Перспективи подальших досліджень. У перспективі заплановано поглиблене вивчення концепцій тристоронньої енергетичної дипломатії з наданням пропозицій щодо авторського визначення однієї з концепцій.

Бібліографічний список/References:

1. The politics of energy security. URL: <https://www.nature.com/articles/s41560-023-01398-2> (dated from: 06.10.2024).
2. Components of Energy Security. URL: <https://safetyculture.com/topics/energy-security/> (dated from: 06.10.2024).
3. Khatib H. Chapter 4. Energy security. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/chapter4.pdf> (dated from: 06.10.2024).
4. Stopford J., Strange S. Rival States, Rival Firms: Competition for World Market Shares. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
5. Hayes M. H., Victor D. G. Politics, Markets, and the Shift to Gas: Insights, 2006.
6. Seven Historical Case Studies in Victor D. G., Jaffe A. M., Hayes, M. H. (eds.), Natural Gas and Geopolitics: From 1970 to 2040, P. 319–353. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Goldthau A. Energy Diplomacy in Trade and Investment of Oil and Gas, in Goldthau, A., Witte, J. M. (eds.), Global Energy Governance: The New Rules of the Game, pp. 25–47. Washington, DC: Brookings Institution Press, 2010.

8. Goldthau A. From the State to the Market and Back: Policy Implications of Changing Energy Paradigms. *Global Policy*. 2012. № 3 (2). P. 198–210.
9. Boussena S., Locatelli, C. 2013. Energy Institutional and Organisational Changes in EU and Russia: Revisiting Gas Relations. *Energy Policy*. 2013. № 55. P. 180–189.
10. Talus K. European Union Energy: New Role for States and Markets, in Belyi, A., Talus, K. (eds.), *States and Markets in Hydrocarbon Sectors*, P. 198–213. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015.
11. Goldthau A., Sitter N. A Liberal Actor in a Realist World: The European Union Regulatory State and the Global Political Economy of Energy. Oxford: Oxford University Press, 2015.
12. Caporaso J. The European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Post-Modern? *Journal of Common Market Studies*. 2006. № 34 (1). P. 29–52.
13. Youngs R. *Energy Security: Europe's New Foreign Policy Challenge*. London: Routledge, 2009.
14. Colli A., Mariotti S., Piscitello L. 2014. Governments as Strategists in Designing Global Players: The Case of European Utilities. *Journal of European Public Policy*. 2009. № 21 (4). P. 487–508.
15. Weiss L. *The Myth of the Powerless State*. Ithaca: Cornell University Press. 1998.
16. Pollitt M. G. New Models of Public Ownership in Energy, in Picot, A., Florio, M., Grove, N., Kranz, J. (eds.), *The Economics of Infrastructure Provisioning: The Changing Role of the State*, 2006. P. 387–405.
17. Hocking B. Diplomacy in Carlsnaes W., Sjurgen H., White B. (eds.), *Contemporary European Foreign Policy*, 2004. P. 91–110.
18. Braun J. F. EU Energy Policy under the Treaty of Lisbon Rules: Between a New Policy and Business as Usual. CEPS/EPIN Working Paper 31, 2011.

Lymar V. Conceptual models of trilateral energy diplomacy

The paper analyses conceptual models of trilateral energy diplomacy. It is determined that energy security issues have recently become more acute in the countries of the Global North. Supply chain problems and protectionist policies have brought the energy crisis to the fore during the COVID-19 pandemic, which was exacerbated by the subsequent Russian invasion of Ukraine in 2022. Energy security – the continuous availability of energy in different forms, in sufficient quantities and at affordable prices – has many dimensions. It means limited vulnerability to temporary or prolonged disruptions in the supply of imported energy. It also means the availability of local and imported resources to meet, over time and at reasonable prices, growing energy demand. Environmental challenges, liberalisation and deregulation, and the increasing dominance of market forces have profound implications for energy security. Energy security needs to be examined at several levels: global, to ensure resource adequacy; regional, to enable networking and trade; country level, to ensure national security of supply; and consumer level, to ensure that consumer demand is met. It is noted that the competitive and cooperative partner country models with their trilateral diplomacy models better describe the specifics of traditional European energy security policy than the positive state model. Similarly, two alternative country models can better illustrate the equilibrium resulting from the breakdown of the original system and the different types of political interactions embedded in the new institutional, ideological and market-based environment of EU energy security than the regulatory country. These models are the supplier country and the catalyst country. The supplier country is based on a market-based approach to energy policy, assigns a limited role to state intervention and is characterised by multilateral models of energy diplomacy. A catalyst country, on the other hand, emphasises a combination of market instruments with more direct and specific forms of state intervention. It also emphasises the active role of state agents as strategic decision makers in a liberalised market structure and their extensive participation in the network model of energy diplomacy.

Keywords: *energy security, energy diplomacy, energy crisis, energy imports, energy policy, national security*